

УДК 376.3.02:613(043.3)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-37>**Сергій ДУДКО,***orcid.org/0000-0002-2560-0825*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філософії та економіки освіти

Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського

(Полтава, Україна) *dydco-s@i.ua*

АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ТА ЗДОРОВ'ЯРОЗВИВАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ

У статті розкривається актуальність проблеми формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів. Проаналізовано нормативно-правові документи в галузі освіти, які спрямовують освітній процес на необхідність цілісного підходу до продукування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей саме в учнів 5-6 класів. Потрібність здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої діяльності в закладах загальної середньої освіти підтверджується статистичними даними медичних установ. На необхідність формування таких компетентностей вказують також дослідження зарубіжних і вітчизняних педагогів та вчених, власний педагогічний досвід та досвід педагогів-практиків. Для формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів пропонується розробити дидактичну систему набуття таких компетентностей та звернути увагу на їхню сформованість саме в учнів 5-6 класів, оскільки цей цикл навчання є адаптаційним при переході школярів із початкової школи в основну. Наголошується на відкритості сьгоднішніх закладів середньої освіти для творчості, у педагогічних колективів є свобода вибору, у вчителя з'явилось право на пошук, заклади загальної середньої освіти напроцьовують теоретичні та практичні положення з питань формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей. Зазначається, що процес формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів має реалізовуватися системно, планово, цілеспрямовано, поетапно з урахуванням особливостей психічного, фізіологічного та соціального розвитку кожної дитини. Зосереджується увага на тому, що однією з умов розвитку здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей є наявність у закладах сучасної дидактизованої матеріально-технічної бази. У межах дослідження конкретизовано, що в учнів 5-6 класів мають формувати здоров'язбережувальну та здоров'ярозвиваючу компетентності щодо стану власного фізичного, психічного, соціального та духовно-морального здоров'я.

Ключові слова: Дидактична система, здоров'язбережувальна компетентність, здоров'ярозвиваюча компетентність, освітній процес, стан здоров'я, основна школа.

Sergiy DUDKO,*orcid.org/0000-0002-2560-0825*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy and Economics of Education

Poltava Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education named M. V. Ostrogradsky

(Poltava, Ukraine) *dydco-s@i.ua*

ACTUALITY OF FORMATION OF HEALTH AND HEALTH-DEVELOPING COMPETENCES OF STUDENTS 5-6 CLASSES

The article reveals the urgency of the problem of forming health-preserving and health-developing competence of students of 5-6 grades. The normative-legal documents in the field of education are analyzed, which direct the educational process to the need for a holistic approach to the formation of health-preserving and health-developing competencies in students of 5-6 grades. The need for health-preserving and health-promoting activities in general secondary education institutions is confirmed by the statistical data of medical institutions. The need for the formation of such competencies is also indicated by the research of foreign and domestic teachers and scientists, their own pedagogical experience and the experience of practicing teachers. To form health-preserving and health-developing competence of students, it is proposed to develop a didactic system of acquiring such competencies, and pay attention to the formation of these competencies in students of 5-6 grades, as this learning cycle is adaptive in the transition from primary to primary school. Emphasis is placed on the openness of today's secondary schools for creativity, pedagogical teams have freedom of choice, teachers have the right to search, general secondary schools are developing theoretical and practical provisions on the formation of health and health competencies. It is noted that the process of formation of health-preserving and health-developing competencies of students of 5-6 grades should be implemented systematically, planned, purposefully, step by step, taking into account the peculiarities of mental, physiological and social development of each child. Attention is focused on the fact

that one of the conditions for the formation of health and health competencies is the presence of modern didactic material and technical base in institutions. The study specifies that students in grades 5-6 should develop health-preserving and health-developing competencies regarding the state of their own physical, mental, social and spiritual and moral health.

Key words: didactic system, health-preserving competence, health-developing competence, educational process, state of health, primary school.

Постановка проблеми. Розвиток України як демократичної, правової, спрямованої на євроінтеграцію держави, впроваджуючи в сфері освіти Нову українську школу, створює умови для наукового обґрунтування підходів для вдосконалення системи освіти щодо здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої діяльності освітніх закладів. Проблема здоров'я дітей у нашій країні на сьогодні залишається не вирішеною (Ващенко, 2006: 2; Поліщук, 2012: 3; Указ Президента України, 2020: 4; Рибалко, 2019: 6). В українському суспільстві, як і в інших сучасних демократичних державах міжнародної спільноти, життя та здоров'я людей визнаються вищими соціальними цінностями, тому розв'язання питання формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти є надзвичайно актуальним. Для формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів необхідно розробити дидактичну систему набуття таких компетентностей та звернути увагу на їхню сформованість в учнів 5-6 класів, оскільки саме цей цикл навчання є адаптаційним при переході школярів з початкової школи в основну.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці й педагоги надають значну увагу питанням здоров'язбереження школярів. Так, проблемі, що сприяє збереженню та зміцненню здоров'я дітей в освітньому середовищі, торкаються наукові праці М. Башмакова, С. Позднякова, Я. Берегового, Н. Луценка, Г. Спіченка, В. Шипка, В. Ковалько, М. Малашенка, медико-педагогічні дослідження В. Базарного. У працях Н. Гундарова, В. Крюкова, О. Сахно, Л. Сущенко розглядаються філософські та соціальні аспекти здорового способу життя як основної умови збереження здоров'я людини. Також науковці досліджували педагогічні умови оздоровлення учнів ліцею (А. Каташов); формування здоров'язбережувального освітнього середовища в початковій школі (А. Цимбалару); ведення здорового способу життя підлітками в дитячо-юнацьких спортивних школах (С. Свириденко); вплив фізкультурно-оздоровчої діяльності на стан здоров'я дітей (Л. Рибалко); теорію та практику проєктування діяльності дитячого закладу з оздоровлення та відпочинку дітей (М. Наказ-

ний); роль цілісності знань та проведення занять поза шкільним приміщенням як умов підвищення ефективності здоров'язбережувального середовища (К. Гуз, В. Ільченко), формування поняття здорового способу життя в учнів основної школи (Г. Голобородько); гігієнічне обґрунтування заходів із оптимізації здоров'я міських школярів молодшого віку (В. Ніколаєнко). Теоретико-методологічні засади та психолого-педагогічні аспекти питань збереження здоров'я і здорового способу життя учнівської молоді та умов їх оптимізації сформульовані в працях О. Балакіревої, О. Ващенко, О. Сакович, Т. Андреевої, О. Артюх, П. Дупленко, Г. Ковганич, Н. Погорілої, С. Свириденко, Т. Бойченко, В. Оржеховської, О. Єжової та інших. Проблема формування валеологічної компетентності в учнівської молоді знайшла своє відображення у працях В. Азаренко, В. Бобрицької, В. Нестеренко, В. Сидоренко. Вагомий внесок у оздоровлення школярів зробили педагоги-практики Т. Фільчук (м. Житомир), Л. Дудко (м. Полтава), В. Дорош (м. Черкаси).

Мета статті – розкрити актуальність упровадження дидактичної системи формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей у освітньому процесі учнів 5-6 класів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на активний інтерес учених до проблеми розвитку здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів, у теорії та практиці це питання залишається недостатньо вивченим, особливо щодо формування таких компетентностей в учнів 5-6 класів. Слід зазначити, що ця проблема поки не стала предметом розгорнутих наукових досліджень, особливо щодо формування здоров'ярозвиваючої компетентності, що спонукало нас до творчого пошуку, адже здоров'я необхідно не тільки зберігати протягом усього життя, а й прагнути до його розвитку.

Стан розробки стратегії формування здоров'язбережувальних та здоров'ярозвиваючих компетентностей школярів також знаходиться у площині активного наукового дослідження сучасних проблем інноваційного розвитку та перебуває у просторі підвищеної уваги вітчизняних і зарубіжних учених. Аналіз наукових джерел засвідчив, що дослідження компетентнісного підходу у своїх працях здійснювали європейські вчені Ф. Вейнерт,

Дж. Гуді, Ж. Делор, Дж. Карсон, Р. Кеган, Дж. Консант, Дж. Куллахан, У. Мозер, Т. Оатс, Ж. Перре, Дж. Равен, Д. Райхен, Л. Салганк, Г. Халлаш та ін. Серед вітчизняних науковців та вчених близького зарубіжжя щодо питання компетентності знаходимо дослідження О. Антонова, Л. Маслак, Н. Бібік, С. Бондар, С. Вітвицької, Н. Волкова, М. Головань, О. Дубасенюк, І. Зимня, О. Пометун, Н. Сидорчук, Ю. Татур. Теоретичні засади, які розкривають дидактичну сутність понять «компетентність» висвітлені в публікаціях науковців Т. Байбари, Н. Бібік, О. Ващенко, Я. Кодлюк, О. Локшина, О. Пометун, О. Савченко та інших.

Вагомий внесок у розгляд змісту здоров'язбережувальної компетентності, на наш погляд, зробили О. Топузов, А. Цимбалару, Л. Рибалко, М. Гриньова, Т. Засекіна, В. Ільченко, К. Гуз, Т. Байбара, О. Ващенко, В. Зелюк, М. Лимар, О. Дзятковська.

На необхідності формування здоров'язбережувальної складової освіти наголошується в законодавчо-нормативних документах, зокрема в Національній стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в Новій українській школі (Указ Президента України, 2020: 4), затвердженої Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020, де зазначається, що зміст освіти та методики навчання мають формувати в учнів компетентності, необхідні для здорового та безпечного життя, сприяти ухваленню рішень учнями щодо власного здоров'я, його збереження та дотримання здорового способу життя тощо. Діючий Державний стандарт основної та старшої школи спрямований на формування здоров'язбережувальної компетентності як ключової. Новий Державний стандарт початкової та основної школи розвиває знання, вміння, ставлення щодо власного здоров'я, його збереження, дотримання здорового способу життя під час засвоєння ключових компетентностей та наскрізних вмінь таких освітніх галузей як соціальна і здоров'язбережувальна, фізкультурна, природнича. Відповідно в загальноосвітніх закладах України особливого значення набуває проблема формування здоров'язбережувальних та здоров'язрозвиваючих компетентностей школярів, оскільки під час освітнього процесу продовжується погіршення стану здоров'я учнів. Це підтверджується статистичними даними медичних закладів. Так, відповідно звіту про стан здоров'я дітей, за результатами поглибленого медичного огляду школярів амбулаторії загальної практики сімейної медицини № 10 та 11 КП «ЦПМСД» № 1 Полтавської міської ради» за шість місяців

2020 року оглянуто 2683 школяра та виявлено під час огляду 5009 патологій, що складає 1,75 патологій на кожну дитину. Вперше, порівняно з попереднім звітним періодом, виявлено патології у 5,1% школярів. Найбільш розповсюдженими є такі захворювання: хвороби ока 18,8%; хвороби органів травлення 5,5%; кістково-м'язової системи 14,7%; ЛОР органів 3,8%; хвороби органів кровообігу 4,9%. Слід відмітити, що дітей із вродженими патологіями всього 0,08%, усі інші є набутими протягом життя. Можна констатувати, що, зважаючи на різноманіття підходів до розв'язання вищезазначеної проблематики, відсутнє єдине розуміння сутності здоров'язбережувальної та здоров'язрозвиваючої компетентностей, процесу її розвитку, недостатній рівень теоретико-методологічної розробленості даної наукової проблеми, поняття «здоров'язбережувальна компетентність», «здоров'язрозвиваюча компетентність» потребують уточнення та конкретизації й аналізу педагогічних умов їх формування, не визначені механізми системного підходу до формування здоров'язбережувальної та здоров'язрозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів, що складає нагальну потребу в практичному впровадженні відповідних наукових результатів.

Крім того, виявлені проблеми потребують акцентувати увагу педагогічних колективів на збереження стану здоров'я саме учнів 5-6 класів, підвищення рівня сформованості їхньої здоров'язбережувальної та здоров'язрозвиваючої компетентностей. Стаття 10, п. 2 Закону України «Про повну загальну середню освіту» передбачає циклічність навчання в основній школі (Закон України, 2020: 5). Перший цикл базової середньої освіти – адаптаційний (5-6 роки навчання). Вітчизняні педагоги та психологи (І. Бойко, Н. Гармаш, Н. Мирошниченко, О. Власенко, О. Долгополова, Л. Журомська, А. Подмазко, П. Полянський, О. Сєдова) вважають, що перехід учнів із початкового рівня в середній є одним із найважливіших періодів шкільного навчання. Перехідний період з початкової школи в основну позначається на всіх учасників освітнього процесу: учнях, педагогах, батьках, адміністрації школи, фахівцях психолого-педагогічної служби. Важливість цього циклу характеризується зміною соціальної обстановки; збільшенням навчального навантаження; зміною ролі учня; різницею систем і форм навчання; зміною режиму дня; відмінністю вимог із боку вчителів-предметників тощо. Тому 5-6 клас – це перший цикл основної школи, який закладає фундамент загальноосвітньої підготовки школярів і є важливим та складним етапом жит-

тевого шляху дитини. У зв'язку з цим виникає необхідність пошуку шляхів формування таких компетентностей, які б у подальшому сприяли самореалізації кожного учня, а особливо учня основної школи. Від того, який фундамент компетентностей буде закладено в цей цикловий період, сформується мотивація до навчання, буде залежати розвиток дітей у наступному циклі основної (7-9 кл.) і старшій школі (10-12 кл.).

Сучасні школи відкриті для творчості, у педагогічних колективів є свобода вибору, у вчителя з'явилося право на пошук. Заклади загальної середньої освіти вже напрацьовують теоретичні та практичні положення з питань систематизації складових моделей здоров'язбережувального освітнього середовища, впровадження здоров'язбережувальних технологій, формування здоров'язбережувальної компетентності та здоров'язбережувального образу світу. Як засвідчує практика роботи сучасних закладів загальної середньої освіти, формуванню здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів приділяється увага: загальноосвітні навчальні заклади застосовують досвід мережі шкіл сприяння здоров'ю, використовують передовий педагогічний досвід із впровадження здоров'язбережувальних технологій, проводять загальношкільні спортивно-масові заходи для популяризації здорового способу життя. Проте, рівень сформованості здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей та стан здоров'я учнів унаслідок цього підвищується недостатньо.

Процес формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів має реалізовуватися системно, планово, цілеспрямовано, поетапно з урахуванням особливостей психічного, фізіологічного та соціального розвитку кожної дитини. До шляхів формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей в учнів науковці пропонують різні напрямки.

Формувати здоров'язбережувальну та здоров'ярозвиваючу компетентності Л. М. Рибалко (Рибалко, 2019: 6) пропонує шляхом упровадження здоров'язбережувальних технологій у систему фізичного виховання учнівської та студентської молоді, які пов'язує з використанням комплексу заходів: медичних, фізкультурно-оздоровчих, лікувально-оздоровчих, реабілітаційних, соціально-адаптаційних, екологічних та забезпечення безпеки життєдіяльності. Зокрема здоров'язбережувальні технології в системі фізичного виховання науковець розглядає як

систему оздоровчо-фізкультурних заходів і методичних прийомів, що забезпечують формування, зміцнення та збереження здоров'я і спрямовують освітній процес на розвиток в них здоров'язбережувальної та здоров'ярозвивальної компетентностей, навичок здорового способу життя та відповідної культури здоров'я.

Ми погоджуємося з думкою О. Ващенко про те, що формувати здоров'язбережувальну компетентність допомагає емоційний комфорт на уроці, розв'язання задач валеологічного змісту, проведення валеопауз, хвилин рухової активності, використання парт-конторок, ароматерапія та ін. (Ващенко, 2006: 1). Під час організації навчання, орієнтованого на формування здоров'язбережувальної компетентності, необхідно мати на увазі, що розвиток навчальних здібностей учня відбувається не тільки через оволодіння нормативною діяльністю, а й через постійне збагачення інтелекту, перетворення суб'єктивного досвіду на джерело власного розвитку.

Враховуючи наш особистий педагогічний досвід та власні педагогічні дослідження, вважаємо, що формуванню здоров'язбережувальної компетентності учнів 5-6 класів сприяє дидактизована матеріально-технічна база освітнього закладу (зелені класи, екологічні стежини, зони відпочинку, парти-конторки, сенсорні хрести, інформаційні стенди тощо) (Дудко, 2019: 2). Традиційна фактологічна освіта внаслідок навчання в умовах замкнутого, сенсорно-збідненого простору недостатньо орієнтує освітній процес на формування цілісного здоров'язбережувального погляду дитини на світ і, відповідно, здоров'язбережувальної компетентності. Тому навчання учнів у зелених класах, на екологічній стежині, їхнє перебування в зонах відпочинку, за партами-конторками, сенсорними хрестами (навчання в умовах дидактизованої матеріально-технічної бази освітнього закладу) є однією з умов формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей. Ця умова забезпечується через співпрацю адміністрації школи, класного керівника, учителів-предметників, учнів, батьків та підтверджена показниками рівня набуті учнями здоров'язбережувальної компетентності: змістовим компонентом (знання учнів про збереження свого здоров'я); мотиваційним (усвідомлення значущості здоров'я у житті людини); процесуальним (уміння здійснювати практичну діяльність для збереження здоров'я).

Більшість медиків, психологів, науковців визначають стан здоров'я дитини розвитком власного фізичного, психічного, соціаль-

ного та духовно-морального здоров'я. Зміст здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів має наповнюватися знаннями, уміннями та ставленнями щодо належного стану фізичного здоров'я (наявність порушень органів зору, опорно-рухового апарату, наявність патології (наявність чи відсутність) тощо); стану психічного здоров'я (відсутність відхилень у розвитку нервової системи, загальний рівень тривожності учня під час перебування у школі, страх ситуації перевірки знань тощо), стану соціального здоров'я (переживання соціального стресу, фрустрація потреби в досягненні успіху, страх невідповідності очікуванням оточення тощо), стану духовно-морального здоров'я (проблеми і страхи у стосунках з учителями, страх до самовираження, сформованість моральних цінностей, духовних переконань, свідоме ставлення до навколишнього світу). Отже, учні 5-6 класів мають формувати компетентності щодо збе-

реження та розвитку власного фізичного, психічного, соціального та духовно-морального здоров'я та розвивати їх.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, можемо констатувати, що формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів на сьогодні є актуальною проблемою. Це засвідчують статистичні дані медичних установ та педагогічна практика. Також на необхідність формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей вказують законодавчі та нормативно-правові документи. Наш педагогічний досвід підтверджує потребу впровадження дидактичної системи формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвиваючої компетентностей учнів 5-6 класів. Учні 5-6 класів мають продукувати здоров'язбережувальну та здоров'ярозвиваючу компетентності щодо стану власного фізичного, психічного, соціального та духовно-морального здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко О. Здоров'язберігаючі технології в загальноосвітніх навчальних закладах. *Директор школи*. 2006. № 20. С. 12–15.
2. Дудко С. Г., Дудко Л. М. Цілісність змісту освіти як умова збереження здоров'я учнів. *Технології інтеграції змісту освіти* : зб. наук. пр. Всеукр. кругл. ст., м.Полтава. 17 квіт. 2019 р. Полтава, 2019. С. 37-43.
3. Поліщук Н. М. Здоров'язберігаюча компетентність особистості: сутність, структура. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. м. Київ–Вінниця, 2012. Вип.33. С. 32–36.
4. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> > (дата звернення: 20.07.2021).
5. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Дата оновлення: 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >. (дата звернення: 18.08.2021).
6. Рибалко Л.М. Здоров'язбережувальні технології як педагогічна і соціальна проблема. *Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі* : колективна монографія / за заг. наук. ред.. Л. М. Рибалко. Тернопіль : Осадці В.М., 2019. С. 8–29.

REFERENCES

1. Vashchenko O. (2006) Zdorov'iazberihaiuchi tekhnolohii v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. [Health-preserving technologies in secondary schools]. *Director of the school*. no. 20. pp. 12–15. [in Ukrainian].
2. Dudko S., Dudko L. (2019) Cilisnistj zmistu osvity jak umova zberezhenja zdorov'ja uchniv [Integrity of the content of education as a condition for maintaining the health of students]. *Proceedings of th Technologies of integration of the content of education: (Ukraine, Poltava, April 17, 2019)*, Poltava: ASMI, pp. 37-43. [in Ukrainian].
3. Polishchuk N. Zdorov'iazberihaiucha kompetentnist osobystosti: sutnist, struktura [Health-preserving competence of the individual: essence, structure]. *Proceedings of th Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems (Ukraine, Kyiv, 2012)*, Kyiv – Vinnytsia, Issue. 33, pp. 32–36. [in Ukrainian].
4. Pro Nacionaljnu strateghiju rozbudovy bezpechnogho i zdorovogho osvitnjogho seredovyshha u novij ukrainskij shkoli Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 travnia 2020 roku № 195/2020 [On the National Strategy for Building a Safe and Healthy Educational Environment in the New Ukrainian School], Kyiv: 25 May 2020 no. 195/2020. Retrieved from.: <https://zakon.rada.gov.ua> > [accessed 20 July 2021]. [in Ukrainian].
5. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu : Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 № 463-IX. [On complete general secondary education], Kyiv: 16.01.2020 no. 463-IX. Retrieved from.: <https://zakon.rada.gov.ua> > [accessed 18 August 2021]. [in Ukrainian].
6. Rybalko L. (2019) Zdorov'jazberezhuvaljni tekhnologhiji jak pedaghoghichna i socialjna problema [Health technologies as a pedagogical and social problem]. *Zdorov'jazberezhuvaljni tekhnologhiji v osvitnjomu seredovyshhi* [Health-preserving technologies in the educational environment]. Ternopil: Osadtsi VM, pp. 8–29. [in Ukrainian].